

REJSEN TIL JERNALDEREN

Mette Nørregaard Christensen

Rejsen til jernalderen
1. udgave - 1. oplag

Forfatter: Mette Nørregaard Christensen
Fotos: Mette Nørregaard Christensen, med mindre
andet er anført.

@HistorieLab-Nationalt Videncenter for Historie- og
Kulturarvsformidling 2021
ISBN: 978-87-998662-8-1 [trykt version]
ISBN: 987-87-998662-9-8 [pdf version]

Bogen er blevet til i projektet Dannelsesbroen som
et samarbejde mellem Jernaldermiljøet i Vingsted,
Kristin Bjørk fra Skibet Børnehus, HistorieLab og UCL
i Jelling. Vejle Kommune har støttet udgivelsen.

HistorieLab
Stationsvej 14
7300 Jelling

Forsidefoto:
Skibet Børnehus

REJSEN TIL JERNALDEREN

Rejsen til jernalderen er en billed- og samtalebog, der kan understøtte det pædagogiske arbejde med jernalderen.

På hvert opslag er der en side til de voksne og en side til børnene. Bogen kan bruges, når man sidder og læser sammen i sofaen eller til fælles samling. Når bogen foldes om, kan den voksne se opslaget med teksten, imens børnene kan se billederne.

INDHOLD:

- Tøj, uld og får i jernalderen
- Husdyr på gården
- Offermosen
- Husenes indretning og dagliglivet

Jernalderen begynder ca. 500 år før vor tidsregning og slutter ca. 800 år efter vor tidsregning. Perioden var præget af et vådt og køligt klima, og bønderne har arbejdet hårdt for at skaffe føden.

I jernalderen udvikles teknikken til at udvinde jern fra myremalm, og jern udkonkurrerer den dyre importerede bronze og bliver det foretrukne materiale til fremstilling af redskaber.

De fleste mennesker har dyrket jorden og levet i små landsbyer, hvor de selv har produceret det meste af det, de skulle bruge i hverdagen. Samtidig er perioden præget af importerede luksusvarer fra Romerriget. Velhavende folk har fået gravgaver som bronzekar og romerske glas samt smykker i guld, sølv og bronze .

Menneskets forhold til guderne har spillet en stor rolle i hverdagen. Mosen har været et særligt sted med forbindelse mellem menneskers og guders verden. Der er fundet mange kostbare våben og andre rigdomme nedlagt i moser. Det er også fra denne periode, vi har nogle af de velbevarede danske moselig, som bl.a. har givet os viden om jernalderens kost, tøj og hårmode.

Find mere historisk viden om Jernalderen på fx Nationalmuseets hjemmeside og Videnskab.dk.

TØJ, ULD OG FÅR I JERNALDEREN

Birk er vandringsmand. Han har jernaldertøj på.

Hans hue, skjorte og bukser er lavet af groft stof.

Om maven har han et læderbælte, hvorfra der hænger flere punge og tasker. Hvad mon han har i dem?

Han har en hue på og et skind over skuldrene. Han har en vandrestav.

Hans sko er hjemmelavede og helt specielle. De er lavet af et stykke læder, der er foldet rundt om foden og bundet med snører.

Vandringsmanden fortæller, at han leder efter en landsby. Landsbyen skulle ligge i nærheden, lige over bakkerne og tæt ved åen. Han har vandret langt og trænger til et godt måltid og en god seng.

Mon børnene kan hjælpe?

Alle børn og voksne har fået jernaldertøj på. Men hov! Er det jernaldersokker vandringsmanden har på?

Baggrund:

I moserne er der fundet en del dragtdele fra jernalderen. Det sure vand i mosen har virket konserverende især på tøj og genstande, der er syet af skind. Fra fundene kan man se, at folk mest har brugt skindet fra deres egne husdyr som geder, kvæg og får. Skindene er blevet syet til kapper, tunikaer, bæltter, huer, tasker og sko. Både kvinder, mænd og børn har haft skindtøj. Mange af de fundne ting er lappet og repareret flere gange. Det tyder på, at tøjet har været brugt gennem længere tid og at det er måske gået i arv.

I ældre jernalder var skoene lavet af et stykke skind, der blev foldet rundt om foden og holdt fast med snører. Kvinder, mænd og børn har brugt den samme type sko. Der er fundet bevarede sko, hvor hårene på skindet er vendt indad som for. Ellers har man foret med græs eller andet materiale for at holde varmen. Skoenes såler er blevet hurtigt slidt, så man har sparet på dem og gået med bare fødder til langt hen på efteråret.

TØJ, ULD OG FÅR I JERNALDEREN

Her ser vi Ragnhild. Hun har jernaldertøj på.

Kjolen er et stort stykke ternet stof. Stoffet er foldet rundt om kroppen og sidder fast med to spænder. Der er et vævet blåt bånd ved halsen. I jernalderen var det moderne med ternet stof og blå bånd.

Hun har også en fin halskæde med perler af rav, glas og metal. Perlerne har hun købt af en handelsmand. Hun må være rig, når hun har råd til så mange perler.

Det er en varm dag, og Ragnhild har arbejdet hårdt. Hun har en kop lavet af ler. Der er vand i koppen.

Måske har hun selv lavet koppen af ler, hun har fundet i jorden.

Hun har et bælte på og flere pungene. Hvad mon der er i pungene?

Baggrund:

Fra ældre jernalder er der fundet vævede stoffer i forskellige farver og med striber og tern. Senere skifter moden til mere ensfarvede dragter, hvor man til gengæld begynder at gøre meget ud af vævningen og overfladestrukturen i stoffet. Mod slutningen af jernalderen kan en kvindedragt bestå af en hvid hørunderkjole med ærmer og en overkjole lavet af uld. Overkjolen kunne være farvet rød eller blå og udsmykket med flotte brikvævede bånd.

Den døde har ofte fået smykker med i graven. Smykkerne kan være lavet af glas, rav, ben og guld, sølv og bronze. Der er også fundet hårnåle og dragtnåle til at holde tøjet på plads og armringer og fingerringe i guld.

Foruden smykkerne fik den døde også andre nyttige genstande med i graven. I kvindegrave findes kamme, vævægte, glittesten til at glatte keramik, bronzesakse og små skrin.

Både mænd og kvinder blev begravet med fx synåle af bronze og jern, knive og drikkehorn. Ofte er der også nedsat kar med mad og drikke til den dodes sidste rejse.

TØJ, ULD OG FÅR I JERNALDEREN

I jernalderen var det meget vigtigt at have får. Fra fårene fik man uld, og ulden blev brugt til at lave tøj.

Uld blev brugt til kjoler, bukser og skjorter. Man lavede også huer og sokker.

Det var et meget stort arbejde at lave ulden til tøj.

Først skulle fåret klippes.

Ulden skulle renses for græsstrå og skidt.

Ulden skulle kartes og spindes til garn.

Ulden skulle farves med planter, hvis det skulle være ekstra fint.

Ulden skulle væves.

-og så skulle man endelig sy tøjet og pynte det med vævede snore og bånd.

Hvis man ikke var dygtig til at lave tøj af ulden, så var det meget hårdt for mennesker at komme igennem vinteren.

Har du lugtet til uld, der lige er klippet af et får? Det lugter helt på sin egen måde. Når man rører ved ulden bliver man fedtet på fingrene. Fedtet i ulden hedder lanolin. Lanolin gør, at ulden ikke bliver våd selvom fåret er ude i regnvejr.

Den slags får, der er på billedet hedder gutefår. De er rigtig gode til at tåle vejret om vinteren. De gider næsten ikke engang at gå ind i stalden, når det regner.

Baggrund:

Gutefårene er en gammel hårdfør race, som kendes fra Gotland i Sverige. De har en strid uld, og de kan tåle at være ude i al slags vejr hele året. Gutefår er den nutidige race, der kommer tættest på jernalderens fåreracer i størrelse og udseende.

I jernalderen blev det meste tøj fremstillet af uld. Fårets uld blev sorteret i dækhår og underuld, og på fundene kan man se, at uld-kvaliteten er nøje udvalgt til formålet med tekstilet. Dækhårene er stride og kan spindes til meget slidstærkt garn. Underulden er blødere, og garnet blev brugt til at væve et varmt og isolerende stof, der kunne bruges tættest mod kroppen. På fundene kan man se, at ulden også er blevet sorteret efter farve, så man kunne væve de stribede og ternede stoffer, der var moderne i ældre jernalder.

Fund fra yngre jernalder viser, at man også har anvendt plantefibre som hør, hamp og nælde til fremstilling af tekstiler. Der er også eksempler på importeret silke og tekstiler med indvævet guld og sølvtråd. Guld- og sølvtrådene er fremstillet ved at sno en helt flad guld- eller sølvstrimmel omkring en spundet tråd.

I mange af de udgravede huse fra jernalderen finder man vævevægte. Vævevægtene kan være fremstillet af ler eller sten. Vævevægtene har været brugt til at holde trendtrådene stramme på den opretstående væv.

HUSDYR PÅ GÅRDEN

Gederne er meget ivrige for at blive malket, for de får lidt ekstra lækkert at spise imens. Gederne hopper omkring og maser for at komme til. De er helt ustyrlige.

Derfor bliver de tøjret med et bræt, hvor der er plads til halsen. Så kan de stå stille og æde, imens de bliver malket.

Børnene hjælper med at malke gederne, og mælken fylder hurtigt lerskålen op. Mælken smager lunt og sødt.

Man kan kun malke geden, hvis den lige har fået et gedekid. Det er det samme med en ko. Den kan også kun malkes, når den lige har fået en kalv.

Sådan laver man smør:
Først skal gederne malkes, og derefter skal mælken stå og hvile til næste dag.

Næste dag har fløden samlet sig øverst i skålen. Fløden hælder man over i en anden skål, og så begynder arbejdet med at piske fløden.

Først bliver fløden til flødeskum, og efter et stykke tid kommer der gule klumper af smør.

Baggrund:

Geder regnes for et af de ældste husdyr i Danmark. Der er fundet knogler fra geder på bopladser fra alle tidsperioder, siden mennesker begyndte at dyrke jorden. Der er også fundet knogler fra ged i moseofringer. Geder er nøjsomme dyr, der kan æde nærmest alt. De er nemme at holde og kan sikre en forsyning af både mælk, skind og kød til husholdningen.

HUSDYR PÅ GÅRDEN

I jernalderen boede man sammen med husdyrene. Stalden kunne være i den ene ende af huset og mennesker i den anden ende. Om vinteren sov man sammen med dyrene i stalden, for så var det nemmere at holde varmen. Så kunne man ligge og høre koen gumle, når man skulle sove.

Dengang var det de samme husdyr, som vi har i dag: geder, får, kvæg, grise, høns, kat og hund. Husdyrene var mindre end i dag. Koen var meget mindre end dem, vi ser på markerne nu.

I dag skal alle husdyr have et øremærke. På billedet har både koen og kalven et gult øremærke i plastic. I jernalderen fandtes der ikke øremærker og heller ikke plastic.

Fra hønsene fik man æg og kød. Måske var det børnenes arbejde at fodre hønsene og samle æg.

Så kunne børnene få spejlæg lavet på bålet.

Baggrund:

I jernalderens møddinger findes ofte knogler fra får og kvæg. Der er også fundet knogler fra husdyrene i moseofringer og som gravgaver, så man ved, at husdyrene har spillet en vigtig rolle for mennesker.

Kvæg kunne både bruges som trækdyr og til kød, mælk og skind. Nogle af de knogler, man finder fra kvæg, har slidskader på skelettet af det hårde arbejde.

Husdyrene var mindre i jernalderen. Det skyldes, at man siden har avlet intensivt mod større dyr. Af de gamle danske husdyrracer er det nok geder og høns, der kommer tættest på jernalderens husdyr i udseende og størrelse.

I mange af de udgravede jernalderhuse kan man se, at stalden er placeret i den ene ende af husene og beboelsen i den anden. Det har været svært at varme husene op om vinteren, og så har man sovet i stalden for at udnytte varmen fra dyrene.

OFFERMOSEN

I jernalderen gav man guderne noget værdifuldt, og så håbede man, at det skulle gå godt det næste år. Hvis man gav en stor gave, så kunne det være, at guderne blev glade og ville hjælpe. Man kaldte det at ofre til guderne.

Man ønskede at vejret blev godt, at der kom mange gedekid, og at der var mad nok til hele vinteren.

Man kunne ofre noget korn eller mælk eller måske et guldsmykke, hvis man ville gøre guderne meget glade.

Tingene blev smidt i vandet i en mose. Derfor hedder mosen i jernalderlandsbyen Offermosen.

Ved Offermosen er der resterne af en hest. Der er skindet og kraniet tilbage. Der er også en malet figur og hovedet af en fugl og andre mærkelige ting. I Jernalderen tænkte man, at det var nogle gode gaver til guderne.

I flere moser har man fundet nogle fletninger fra mennesker. Nogle af fletningerne er rullet pænt sammen. Der må være en der har skåret fletningerne af og ofret dem i mosen. Man ved ikke hvorfor. Hvad tror du?

Baggrund:

Mosen har spillet en vigtig rolle for mennesker i jernalderen. Ved mosen kunne man skabe forbindelse mellem gudernes og menneskers verden. Der blev ofret store værdier: smykker, husdyr og krigsbytte og også mennesker.

Tollundmanden, Grauballemanden og Dronning Gunhild er nogle af de kendte moselig fra Danmark. Dronning Gunhild kan ses i Spinderihallerne i Vejle.

På grund af mosens sure og iltfattige vand er moseligene og dele af tøjet blevet bevaret, og det har givet os viden om jernalderens tøj og mode. Håret er ofte bevaret, og derfra ved man lidt om jernalderens hårmode. Nogle af kvinderne havde kunstfærdigt flettede frisurer. Der er flere fund af flettet hår, der er skåret af og nænsomt rullet sammen og lagt ned i moserne. Det tolkes som et offer til guderne, men man kender ikke de nærmere omstændigheder.

I jernalderen gravede man tørv i mosen og brugte det til både byggematerialer og til brændsel. Man kunne også være heldig at finde myremalm. Hvis myremalmen opvarmes til meget høje temperaturer, kan man udvinde indholdet af jern, der smelter og bagefter kan findes i bunden af ovnen. I udgravninger fra jernalderen er der fundet mange rester af ovne fra udvindingen af jern. Jern blev brugt til at fremstille redskaber og våben.

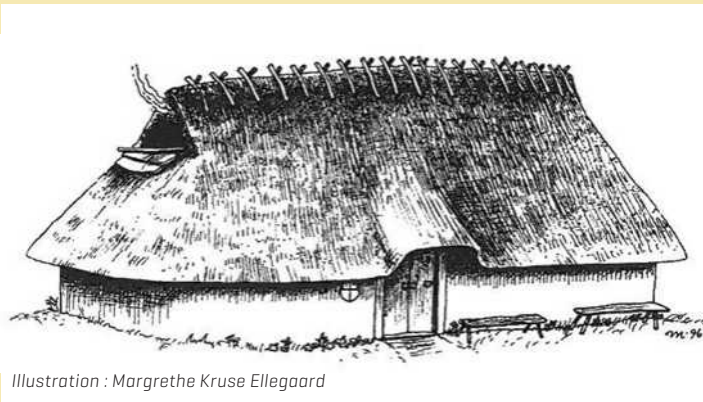

Illustration : Margrethe Kruse Ellegaard

HUSENES INDRETNING OG DAGLIGLIVET

I jernalderen var husene bygget med tykke stolper af træ og væggene af grene og ler. Taget var stråtag, og det gik næsten ned til jorden.

Der er en tung trædør, og på bænkene kan man sidde ude, når det er godt vejr.

Alt hvad man skulle bruge til at bygge huset kunne man finde i naturen.

Træ til stolperne fik man fra skoven.

Strå til stråtaget fik man fra det korn, man havde høstet. Man kunne også høste strå og rør i en sø.

Ler til væggene fandt man i jorden.

Inden man kunne lave en rigtig god væg, så skulle leret gøres klar. Det gjorde man ved at blande leret med vand og en masse hestemøg eller kolort.

Hele familien måtte hjælpe til med at ælte det med de bare fødder.

Her kan du se, hvordan huset var indrettet i jernalderen.

Kan du finde bålpladsen inde i huset?

Der er også to skubbekværne og mange sengepladser med varme bløde skind.

Der er et bord med trebenede skamler og en brændestabel og en brændekurv.

I jernalderen havde man bålet på gulvet midt inde i huset. Det gav god varme men også en masse røg. Der er et hul i siden af taget, så røgen kan slippe ud.

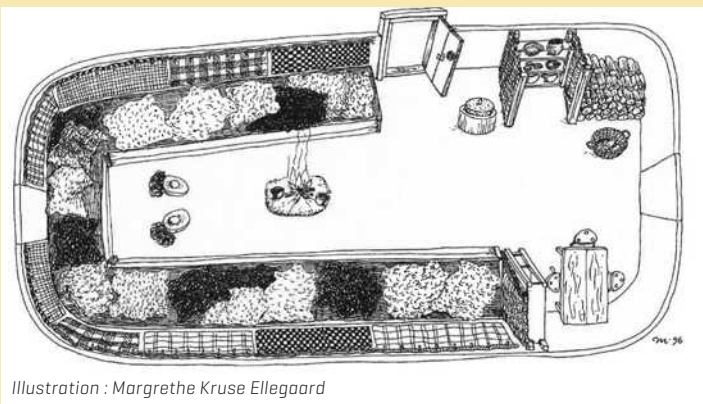

Illustration : Margrethe Kruse Ellegaard

Baggrund:

I jernalderen lå gårdene samlet i en landsby i nærheden af skov og ferskvand. Markerne lå rundt om landsbyen. Der blev brugt lokale materialer til at bygge med. Ofte var husets stolper af egetræ og væggene flettet af grene beklædt med ler. Gulvet var lerstampet. Taget kunne være tækket med strå, tagrør eller træspån alt efter hvad der var tilgængeligt af materialer.

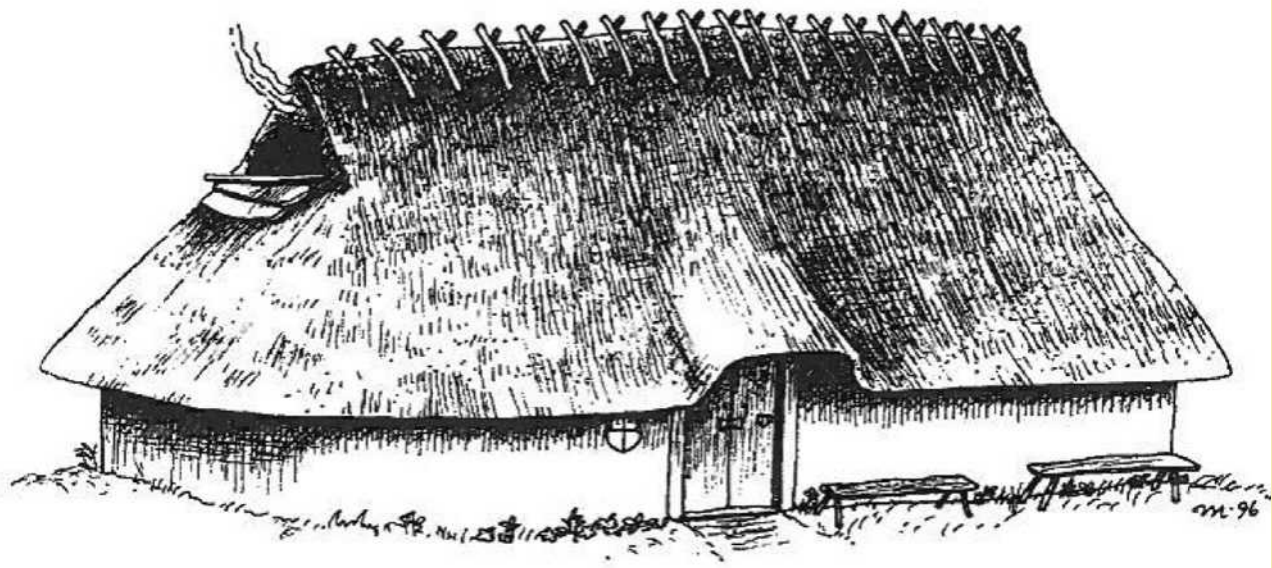

Illustration : Margrethe Kruse Ellegaard

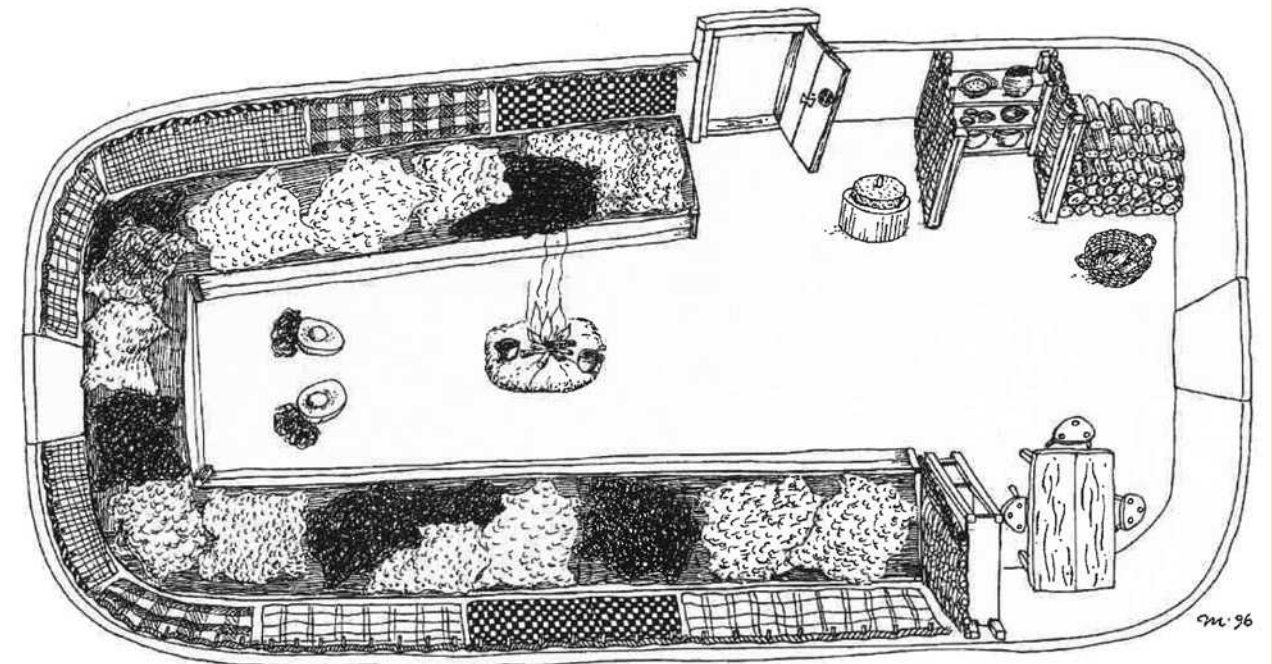

Illustration : Margrethe Kruse Ellegaard

Illustration : Margrethe Kruse Ellegaard

HUSENES INDRETNING OG DAGLIGLIVET

Det er et stort arbejde at lave mel til at bage brød af.

Først skulle kornet sås og høstes. Når det var høstet, skulle det gemmes et sikkert sted, hvor musene ikke kunne komme til. Kornet skulle males til mel, før man kunne bage brød. I Jernalderen havde man ingen elektriske maskiner til at gøre arbejdet. Kornet blev malet til mel mellem to sten. Den ene sten var stor og flad, og på den lægger man en håndfuld korn. Den lille sten skubber man frem og tilbage, så kornet bliver malet.

Det er hårdt arbejde, og det kræver mange kræfter. På tegningen kan man se, hvordan der bliver malet mel og lavet mad på bålet. Der var mørkt i husene i jernalderen, og man kunne ikke bare lige tænde for lyset i loftet. Der var heller ikke vinduer med glas. Måske åbnede de døren for at få lidt lys ind, hvis ikke der var lys nok til arbejdet.

På det ene billede er børnene i gang med at male kornet, og de har en lygte med, så de kan se hvad de laver. Alligevel er der noget korn, der ryger ud over kanten. Det bliver musene glade for.

Stenen, man maler mel på, kaldes en skubbekværn. Hvorfor tror du den hedder det?

Baggrund:

I jernalderen var det livsvigtigt at sikre sig et forråd af mad til vinteren. Der blev slidt og slæbt for det begrænsede udbytte, man kunne få fra markerne og husdyrene. Hvis høsten slog fejl, blev det svært at overleve vinteren, og så sultede og døde folk. Levealderen har været lav, og børnedødeligheden høj. På udgravede skeletter fra jernalderen kan man se, at mange mennesker led af dårlige tænder med tandbylder. Det har været pinefuldt og har resulteret i blodforgiftninger, som de døde af. På knoglerne kan man se, at de har arbejdet hårdt fysisk, og der ses tegn på slidgigt og skader efter dårligt heledede knoglebrud.

Illustration : Margrethe Kruse Ellegaard

HUSENES INDRETNING OG DAGLIGLIVET

I jernalderen var man meget bange for at der skulle gå ild i huset. Man havde bål på gulvet, og huset havde stråtag og var lavet af træ. Der kunne let gå ild i det hele.

Når man havde slagtet en høne, så kunne man gemme fødderne og hænge dem ved hoveddøren. Det kunne guderne godt lide, og så håbede menneskene, at deres hus ville blive beskyttet mod brand og onde ånder.

Som en ekstra sikkerhed kunne man også tegne et hjulkors. Det er den cirkel med et kryds, som er malet på døren.

I landsbyen var der også en smed. Smeden var en vigtig person, der kunne lave knive, økser og søm til landsbyen.

Smeden skal varme jernet op, så det bliver blødt. Så kan jernet hamres i form.

Smedens værksted skulle altid ligge lidt væk fra de andre huse. Smedens arbejde var ekstra brandfarligt, for der skal meget stærk varme til at smelte jern.

Baggrund:

Et jernalderlanghus var ofte placeret i retningen øst-vest. Derved kom husets største flade til at ligge mod syd, så huset lettere kunne optage varmen fra solen. Stalden lå mange gange i den ene halvdel af huset, som regel i retning mod øst og beboelsen lå mod vest.

Det har været vigtigt at holde sig på god fod med guderne, og i jernalderen har man tillagt forskellige ting og symboler magiske kræfter. Hjulkorset er et meget gammelt symbol, der kendes tilbage fra bronzealderens helle-ristninger. Hjulkorset skulle afværge ondt og bringe lykke.

Jernalderhusene kunne have indgangsdøre i begge langsider men ingen vinduer, så husene har været tilrøgede og mørke.

Ved udgravninger kan man se, at landsbyens smedje er placeret med afstand til de nærmeste huse.

Illustration : Margrethe Kruse Ellegaard

FIND FLERE IDEER TIL AKTIVITETER OM JERNALDEREN:

Christensen, M. N. [2020]. *Jernalder for børn : Vendespil 3-9 år* [1. udgave 1. oplag]. HistorieLab - Nationalt Videncenter for Historie- og Kulturarvsformidling.

Ottosen, H. & Christensen, M. N. [2019]. *Jernalder for børn : aktiviteter for 3-9 årige børn* [1. udgave]. HistorieLab - Nationalt Videncenter for Historie- og Kulturarvsformidling.

Denne og ovenstående publikationer findes også online.

ISBN: 978-87-998662-8-1 [trykt version]

ISBN: 987-87-998662-9-8 [pdf version]